

О. О. Попельницька

ЯПОНСЬКИЙ МЕЧ ТАТІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. ІЗ ЗІБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У НМІУ зберігається взірць холодної зброї, що походить із зібрання відомого колекціонера Богдана Івановича Ханенка. У своєму рукописному каталозі зібрання Б. Ханенко цей предмет визначив як “сабля японская с эмалевыми ножнами” [Дело № 3, 127зв., № 127].

У 1921 р. цей взірць зброї разом з рештою предметів з колекції Б. Ханенка надійшов до Другого державного музею, згодом перейменованого на Музей ВУАН. У 1924 р. цей музей видав путівник, у якому зазначена річ згадується як “китайська шабля XVII ст. в емалевих піхвах” [Національний музей... 1924, 22]. У 1937 р. Музей ВУАН був реорганізований у Музей західноєвропейського і східного мистецтва, а предмети зброї та озброєння з його зібрання були передані до Центрального історичного музею, колекції якого пізніше стали складовою частиною НМІУ [Акт від... 1937, 295].

Додаткове вивчення зазначеної “шаблі” дозволило уточнити її первісну атрибуцію – японський однолезовий меч *tamé* другої половини ХІХ ст. в оправі, декорованій *клуазоне*.

Оскільки парадні японські мечі, до того ж в емалевих піхвах, досить рідкісні для українських музейних та приватних колекційних зібрань¹, під час атрибуції зазначеного *tamé* ми користувались російськомовною та англomовною літературою з історії, декору та конструкції японського меча.

Однією з перших праць, присвячених японському емальєрному мистецтву, є дослідження британського колекціонера Дж. Боуза (*J. Bowes* (1834–1899)). Із сучасної англomовної літератури, в якій розглядаються конструкція та історія японського меча, варто відзначити праці таких дослідників як М. Сеско (*M. Sesko*), М. Вайнхаут (*M. Vinehout*), Д. Шіллер (*G. Schiller*) та А. Такеуті (*A. Takeuchi*), переклад праці японського дослідника К. Сато (*K. Sato*), довідкові видання (термінологічні словники тощо).

З праць сучасних російських науковців слід згадати праці А. Баженова (“История японского меча” й “Экспертиза японского меча”) та В. Хорева, створені на основі вивчення японських мечів як із зарубіжних колекцій, так і з зібрань найбільших російських музеїв: Збройової палати Московського Кремля, Державного історичного музею в Москві, ВІМАІВтаВЗ. Огляду японських мечів із зібрання Музею антропології та етнографії РАН у Санкт-Петербурзі присвячені дослідження Н. Белової та А. Синицина. Література, присвячена японському *клуазоне*, переважно розглядає художній посуд та побутові вироби, а не предмети озброєння. Про нечисленні взірці японської холодної зброї доби Мейдзі, прикрашені у стилі *клуазоне косірае*, ми виявили інформацію в інтернет-ресурсах, присвячених антикварній зброї.

Джерельною базою нашого дослідження стали документи з НА НММХ: рукописний інвентарний опис колекції зброї, складений Б. Ханенком, та друкований “Провідник” по Музею ВУАН за 1924 р.

Актуальність та новизна запропонованого дослідження полягає в тому, що вперше до наукового обігу вводиться музейний предмет, що ілюструє маловідомі сторінки

становлення українського музейництва і приватного колекціонування. Ми не виключаємо, що й в інших українських музеях зберігаються взірці японської зброї, зокрема мечі. Тому, сподіваємось, наша публікація стане поштовхом для публікації подібних речей і, можливо, створення бази даних японських раритетів у вітчизняних музеях.

Меч таті, відомий у Японії з XI ст., з XVIII ст. набув функцій винятково церемоніальної та вотивної зброї. Довгий час поряд з *таті* існували інші типи парадних і бойових мечів, доки на межі XVI–XVII ст. внаслідок уніфікації клинкової японської зброї усі “довгі мечі” (*дайто*) почали поділятися на *таті* та *катана*. Крім цього, в XVII–XIX ст. у Японії побутували мечі середньої довжини (*сьото*), до яких належить *вакідзасі* (*вакідзасі*), та *кинджали* (*танто*) [Sato 1983, 15].

Катана і *таті* відрізняються за способом носіння: *катана* застромлюється за пояс лезом догори, *таті* підвішується до пояса лезом донизу. Різним є й призначення мечів: *таті* використовувала придворна знать під час урочистих церемоній як доповнення до урочистого вбрання; мечі цього типу також дарували до храмів. *Катана* була зброєю професійних воїнів – *самурайів*. Відмінність *таті* та *катана* полягає і в *косірае* (яп. “стиль монтажу”, “комплектація”), що є різним для церемоніальних та військових мечів. Для визначення типу комплектації меча також вживається термін *цукуру* (яп. “зробити, створити”).

При виготовленні парадних мечів *хосодаті* (яп. “тонкий *таті*”), до яких належить і *таті*, майстерність коваля була менш важливою, ніж професіоналізм ювеліра, що виконував коштовну оправу [Schiller, Takeuchi 2012]. Тому європейські дослідники при вивченні японських мечів приділяють увагу також і оправі, в той час як японські дослідники традиційно вивчають клинки [Белова 2011, 172].

Стиль оформлення японських мечів залежав від призначення зброї, художніх тенденцій певного історичного періоду, традицій ювелірної школи, соціального статусу та смаків власника зброї. Із часів Середньовіччя в Японії існувало кілька типів мечів (*ніхонто*), що відрізнялись конструкцією та манерою декорування.

На формування японського меча справило вплив зброярство Китаю. Прототипом *таті* – меча *дзін-таті*, можливо, є дволезовий довгий меч *кен* або однолезові мечі *мяодао* (кит. “паросток”) та *чжаньмадао* (кит. “меч, що розрубє коня”) [Zhanmadao; Miaodao].

У добу *Нара* (645–781) “довгі мечі” *дайто* уособлювали владу і високий соціальний статус: символом повноважень вищих чиновників правив виготовлений у Китаї або за китайськими взірцями меч *санко-санто-кен* (яп. “бойовий меч сановника”) [Баженов 2001, 32–33].

Наступним етапом розвитку японського меча стала епоха *Хейан* (794–1184), коли китайські прототипи *кара-таті* (яп. “китайський меч”) були адаптовані до японських смаків. У цей час відбувається формування як бойового меча *нодаті*, так і церемоніальних розкішних мечів *таті*: *макі-е-но-таті* (яп. “меч у лакованих піхвах”) та *кадзарі-таті* (яп. “прикрашений меч”). Перший відомий *таті* – однолезовий меч із довгим клинком незначної кривизни та круглою цубою – виготовив у 1159 р. коваль *Кі-но Намінохіра Юкімаса* [Баженов 2001, 38]. Оправа *кадзарі-таті* є найдавнішою з *косірае* [Баженов 2001, 45; Schiller, Takeuchi 2012]; її деталі вказували на ранг власників мечів – представників вищої придворної аристократії *куге* [Баженов 2001, 46]. *Таті* підвішувались до пояса на шнурах *обіторі*, протягнених через отвори одягнених на піхви муфт *ямагата-канамоно* (яп. “деталь, за формою подібна до гори”). Руків’я *таті* обтягувались шкірою гігантського ската *саме* та декорувались коштовним камінням, піхви покривались дорогим лаком *макі-е*.

Найвищого піднесення мистецтво виготовлення мечів у Японії досягло за доби *Камакура* (1185–1333), коли були створені зброярські шедеври, зараховані до “скарбів японської нації”, що стали взірцями для наслідування для майстрів наступних

епох [Белова 2011, 172]. У цей час мечі *дайто* зберігали функції символу влади: одноплезові мечі *хього-гусарі-но-таті* в піхвах *нагафукурін*² (яп. “довга орнаментована смуга”) підвішувались до пояса на ланцюжках *кусарі*. Став популярним стиль оправи *куроурусі*, що передбачав покриття руків’я та піхов чорним лаком та підвішування меча на шкіряних ремнях *нері-обіторі* [Баженов 2001, 65, 68].

У період *Муроматі* (1392–1572) збільшилась кількість типів оправ, а мистецтво декорування мечів перетворилося в окреме ремесло; з’явилися школи виробників оправ, зокрема династії ювелірів, що прикрашали зброю [Белова 2011, 173]. Наприкінці періоду з’явилися мечі *одаті* (яп. “великий *таті*”) з клинками довжиною понад 75 см. Парадні мечі вельмож вищих рангів *сірадаті* (яп. “білий *таті*”) мали срібні оправы, а призначені для рядової знаті *куродзукурі-но-таті* (яп. “чорний *таті*”) – чорні лаковані піхви, виготовлену зі сплаву *сякудо* фурнітуру та руків’я, обгорнені шкірою *саме* чорного кольору³. Розкішність декору цих мечів, зокрема, підкреслювали *сьобу-кава* (яп. “шкіра з ірисами”) – шкіряні петлі *обіторі* з тисненими зображеннями квітів ірисів. Шляхетні самураї та воєначальники озброювались подібними до *кадзарі-таті* та *ефу-но-таті* (яп. “меч імператорського гвардійця”) мечами *ітомакі-но-таті* (яп. “меч у піхвах, оплетених ниткою”). Ці мечі князі *даймьо* дарували до храмів та нагороджували ними кращих воїнів. Шнурова оплітка, як і оправа з хутра хижих тварин, запобігала стиранню поверхні *сая* (піхов). *Ітомакі-но-таті* в наступну добу *Едо* озброювалися придворні гвардійці, князі *даймьо* та шляхетні самураї.

Вкриті кількома шарами лаку *макі* дерев’яні піхви цих мечів обкладалися золотими пластинами та, як і металева фурнітура, декорувалися зображеннями родових емблем (гербів) *мон*, виконаних аплікацією золотою фольгою або наведених золотим лаком. Руків’я мечів обгорталася *саме* або коштовною тканиною та, як і піхви, опліталися шовковим шнуром *іто-макі* брунатного або бузкового кольору. Гарди-*цуби*, виготовлені зі сплаву *сякудо*, мали чотирипелюсткову форму *аої* (англ. hollyhock) – квітки мальви, батьківщиною якої є Китай. *Цуба аої-тата* є різновидом давньої пелюсткової форми *цуби* – *мокко-тата* [Sesko 2014a, 14; Хорев 2003, 107, 109].

Парадні мечі аристократів *кадзарі-таті* виготовлялись у стилі *хосодаті* (яп. “тонкий *таті*”) й оснащувались клинками меншої ширини, ніж у бойових мечів. Мечі ж *бусі* (воїнів) – *макі-е-но-таті* – мали справжні загартовані клинки.

Доба *Момояма* (1573–1599) стала “водорозділом” між “старими мечами” (яп. *кото*) та “новими мечами”. Тогочасна оправа *кадзарі-таті* передбачала наявність піхов, вкритих лаком *насідзі* (від яп. *насі* “грушеве дерево”), та мідних позолочених деталей, прикрашених квітковими мотивами (зокрема, квітами павлонії⁴), виконаних емаллями зеленого і червоного кольору [Баженов 2001, 124, 126, 170; Schiller, Takeuchi 2012].

У добу *Едо* (1600–1867)⁵ декор парадних мечів продовжував служити демонстрації соціального статусу. Про ієрархію 11 типів оправ мечів оповідає написаний у 1722 р. трактат політичного і державного діяча *Араї Хакусекі* “*Хонтьо Гункі-ко*”: *хосодаті* слід було носити з парадним вбранням під час церемонії від’їзду імператора з палацу на свята *Риндзі-но Мацурі*, *Сецце*, *Гіоко* та *Гокей*. Носіння мечів *кадзарі-таті* та *макі-е-но-таті* свідчило про приналежність до імператорського двору або кола впливових *даймьо*; *сірадаті* використовувався під час траурних та офіційних церемоній. *Дайме* і *куге* носили також мечі *куге-но-таті* (яп. “меч сановника”) або *ефу-но-таті* з мінімальною кількістю декоративних елементів [Баженов 2001, 200].

Важливе семантичне навантаження мав колір шнура (червоний, зелений, рожевий, синій, жовтий), на якому меч підвішувався до пояса. Кожен з кольорів використовувався за певних обставин. Шнури різних кольорів також були ознакою японських військових кланів: пурпуровий – Тайра та Токугава, зелений – Фудзіва-ра, жовтий – Тагіба і т. д. [Баженов 2001, 46–47].

Зі скасуванням політики *сакоку* (яп. “ізоляція”), що діяла з 1641 р., почався завершальний період доби *Едо* (*Токугавського сьогунату*) – *бакумацу*⁶ (1853–1869), коли пожвавились економічні і політичні стосунки Японії з іноземними державами. Ці зміни стали причиною “ренесансу” зброярства, оскільки японська зброя набула популярності в Європі. Стиль оправ тогочасних мечів визначає термін *бакумацу-косірае*. Для задоволення вибагливих смаків європейських колекціонерів майстри наслідували мечі *кото*, виготовляючи їхні клинки за новітніми технологіями, іноді – зі сталі європейського виробництва. Почалось виготовлення оправ мечів, декорованих *клуазоне* [Sesko 2014b].

Широке побутування мечів у Японії припинив декрет уряду *Мейдзі* 1876 р. про дозвіл носити мечі лише військовим, поліцейським та чиновникам і лише під час офіційних церемоній; іншим категоріям населення це заборонялось [Указ...]. Оскільки з того часу мечі, призначені для армії, поліції та чиновництва, виготовлялися промисловим способом, зброярське ремесло в Японії почало занепадати [Баженов 2001, 213–214]. Проте окремі майстри продовжували виробляти мечі, що були зараховані до “національного спадку” Японії. Одним з них був Гассан Садаїті (1907–1995) – продовжувач справи свого батька, що славився як коваль і виконавець *хорімоно* (гравірування на клинках). У 1966 р. він був удостоєний звання майстра, а в 1971 р. – нагороджений титулом *Дзюйо мукей бункадзай* (“живого скарбу нації”) [This is a horimono...].

Таті із зібрання НМІУ є парадним (церемоніальним або костюмним) *кадзарі-таті*. Присутність у декорі зображення імператорського герба *дзюроку-кіку* (яп. “шістнадцятипелюсткова хризантема”) вказує на приналежність цього меча придворному або сановнику (рис. 1).

Оправа зазначеного меча має традиційну для *таті* комплектацію *дзін-даті дзукурі* (яп. “влаштування військового меча”) або *таті-косірае* (яп. “оправа *таті*”).

Конструктивними деталями піхов *сая* меча є: наконечник *саядзірі* (яп. “завершення піхов”) (рис. 2) та чотири стягуючі кільця *семе-гане* (яп. “затискаючий метал”), прикрашені мотивом трилисника (рис. 3, 4), подібні до тих, що є на мечох *хього-гусарі-но-таті* часів Камакурського сьогунату та сьогунату *Муроматі* [Sesko 2014b, 111–113, picture 74–76].

Іншими деталями фурнітури піхов меча з НМІУ є оправа устя *куті-канамоно* або *куті-гане* (яп. “метал устя”); дві стягнені кільцями *семе-гане* металеві смуги – *амаої* та *сібабікі* (рис. 5), що прикривають верхній та нижній шви піхов; дві муфти *ягурагане* (яп. “метал башти”), або *іті-но-асі* та *ні-но-асі* (яп. “перша та друга ніжки”), до яких прикріплені текстильні петлі *обіторі*, через які протягнуто шнур *сате-о* для підвішування меча (рис. 6, 7). Петлі аналогічної форми присутні на парадних мечох часів Камакурського сьогунату [Sesko 2014b, 182–184, picture 107–107a].

Для фіксації меча на поясі призначений шнур *таті-о* (*сате-о*) з китицями на кінцях (рис. 8), пофарбований у пурпуровий колір *мурасаки*, що в добу *Едо* був символом правлячого дому Токугава [Синицын 2009, 31]. Пурпуровий шнур також використовувався вищими сановниками з парадним *кадзарі-таті* та вбранням *сокутай* під час церемоній за участю імператора [Баженов 2003, 197–198; Sesko 2014b, 184–185, picture 107c, d].

До фурнітури меча належить гарда традиційної для *таті* форми *аої-гата-цуба* (рис. 9), зафіксована на хвостовику плоскими шайбами *сеппа* (яп. “гостра лопать”) [Баженов 2001, 118–119, 121]. *Цуба* такої форми, відома з доби *Хейан* [Баженов 2001, 45], продовжувала побутувати за часів Камакурського та Токугавського сьогунатів [Sesko 2014b, 185, picture 107d].

На клинок перед *цубою* одягнена ущільнювальна муфта *хабакі*, що покращує фіксацію клинка в піхвах. Для запобігання “злипання” муфти з піхвами поверхня *хабакі* плакована золотою фольгою зі спеціальними подряпинами [Хорев 2003, 94].

Основа руків'я меча (*цука*) оправлена кільцем *футі-канамоно*, а руків'я на хвостовику клинка утримує штир *мекугі* (яп. “видимий цвях”) (рис. 9). Завершується руків'я металевим ковпачком *кабутто-гане* або *цука-касіра* (яп. “метал шолома” або “голова руків'я”) [Sesko 2014b, 111–115, picture 74–76a–d]. На кінці руків'я змонтована рухома скоба *сару-те* (яп. “лапа мавпи”) для темляка *тенукі* (*уденукі-о*), виготовленого зі шнура круглого перерізу (рис. 10). Темляки подібної конструкції (із затискачами *кохадзе* і металевими обіймицями *цую* на кінцях) відомі з доби *Нара* [Баженов 2001, 30–31, 112–113].

Однодольний, із жолобком уздовж обуха клинок меча належить до типу *сіногі-дзукурі* [Баженов 2001, 22].

Піхви меча, певно, виготовлені з *хонокі* – магнолії сибірської, деревина якої використовувалася для *сая* з періоду *Хейан*⁷.

Деталі металевої фурнітури піхов та руків'я меча мають золотавий та сріблястий кольори [Баженов 2001, 209, 215]. Вони виготовлені в єдиному художньому стилі, що поєднує елементи, наявні в дизайні мечів *кото*: серцеподібні вирізи *іноме* (яп. “кабаняче око”) (рис. 11), виступи у формі трилисників (рис. 4), зображення квіток півонії (рис. 8, 11), геральдичних хризантем (рис. 7) та пагонів *каракуси* (*каракуса* – яп. “китайська трава”) (рис. 2, 4) [Баженов 2001, 198; Баженов 2003, 288].

Оправа меча *тамі* з НМІУ декорована перегородчастою емаллю *клуазоне* (*cloison* – фр. “перегородка”). Ця особливість, на нашу думку, свідчить про час виготовлення зазначеного взірця січної зброї.

Техніка перегородчастої емалі передбачає монтування (напаювання або наклеювання) на металевій пластині-основі металевих стрічок-перегородок, що утворюють замкнені контури, які не дозволяють змішуватись емаллям різних кольорів. Ювелірна емаль – забарвлена пігментами і подрібнена скляна маса. При нагріванні емалі плавляться і повністю заповнюють окремі заглиблення, з яких складається малюнок.

Найдавніші вироби, прикрашені емаллями, походять з Ассирії, Фінікії, Давнього Єгипту. Очевидно, звідти ця техніка в давнину потрапила до Греції та Італії. Емальєрне мистецтво досягло досконалості у Візантії (де була відома як перегородчаста, так і виїмчаста емаль), звідки потрапило до Грузії, Русі та Західної Європи, де з XI ст. набуло розквіту в німецьких містах Кельні та Трірі й у французькому Ліможі [Емаль 1904, 695–697].

У Японії найраніші вироби з *клуазоне* виявлені в похованнях, що датуються VII ст. [History of Owari shippo]. У часи сьогунату *Асікага* (1336–1573) вироби з *клуазоне*, виготовлені за технологією, запозиченою з Франції, до Японії надходили з Китаю. Найдавніші китайські вироби з *клуазоне* відомі з періоду *Сюаньде* династії *Мін* (1398–1435). Перегородчаста емаль *цзінтай фалань* набула популярності в період *Цзінтай* (1450–1456), коли для китайського імператорського двору виготовляли посуд і побутові вироби, вкриті емаллю бірюзового кольору (т. зв. “цзінтайська лазур”, англ. “Blue of Jingtai”).

Запозичена з буддійського священного тексту “Лотосова сутра” японська назва виробів з емаллями *сіппо-які* (яп. “сім дорогоцінних каменів”⁸) вказує як на кольорову палітру емалевих паст (яп. *доро сіппо*), так і на коштовність виробів із *клуазоне*, що після полірування нагадує інкрустацію коштовним камінням [A glossary... 2010].

Політика ізоляції Японії *сакоку* (1641–1853) не дозволяла європейським виробам з *клуазоне* потрапляти до країни. Єдиним джерелом запозичення японськими майстрами цієї техніки залишався Китай [Bowes 1895, 31].

З кінця XVI ст. в Японії вироблялись декоровані *клуазоне* невеликі предмети – дверні молотки, чорнильніці, *цуби* мечів тощо [Bowes 1895, 32–33].

Відродження японського емальєрного мистецтва пов'язане з винахідником перегородчастої емалі *юсен-сіппо* Кадзі Цунекіті (1802–1883), що, як і більшість збіднілих самураїв, заробляв на життя ремеслом – займався металообробкою в селі

Хатторі поблизу Кайто-горі (Нагоя). У 1830–1843 рр. Кадзі Цунекіті розробив власну технологію перегородчастої емалі, що відрізнялась від китайської. Поштовхом до його експериментів стало знайомство з виданою в 1570 р. книгою, в якій йшла мова про виготовлення емалей. У 1832 р. Кадзі Цунекіті одержав від одного з купців емальований виріб, виготовлений у Китаї часів імператора *Цяньлуна* (1735–1795). Вивчивши його, Кадзі Цунекіті виготовив кілька дрібних предметів з *клуазоне*, які, проте, не були досконалыми. Свій перший вдалий виріб – невелику чашу з *клуазоне* – майстер зробив у 1838 р. Відтоді він виготовляв емальовані вироби на продаж. *Даймьо* провінції Оварі, де мешкав Кадзі Цунекіті, замовив майстру кілька виробів у подарунок *сьоґуну* та в 1850 р. призначив Кадзі Цунекіті своїм особистим емальєром. У 1853 р. майстер передав секрет виробництва емалей учням, зокрема Йосімурі Тайдзі та своєму онуку Кадзі Сагаро (1859–1923), що розробив техніку живописної емалі *хоґоку-сінно*, яка застосовувалася при декоруванні керамічного посуду [Bowes 1895, 33–35; History of Cloisonné in Japan].

Кадзі Цунекіті та його учні у своїх výroбах копіювали китайський посуд часів династії *Мін* (1368–1644): фон малюнка мав бірюзовий колір (для виробів у японському стилі він є темно-зеленим), широко використовувалося зображення квітки павлонії та “китайської трави”. Загалом кольорова палітра емалей “школи Цунекіті” наслідувала “мінські” прототипи: синій, червоний, рожевий, гірчично-жовтий. Для ранніх робіт Кадзі Цунекіті притаманне використання значної кількості фонових дротів, що виконували як декоративну функцію (невід’ємну частину дизайну *клуазоне*), так і не дозволяли емалі коробитися при випалі.

Відмінність емалей Кадзі Цунекіті від середньовічного японського *клуазоне* полягала в тому, що розмежувальні латунні, золоті або срібні товсті стрічки не припаювались, а приклеювались до металевої основи. “Метод Цунекіті” також не передбачав покриття внутрішньої сторони металевої основи шаром контремалі.

Послідовником учня Кадзі Цунекіті, Хаясі Сьогоро (?–1896), був Цукамото Кайсуке (1828–1887), який у 1868 р. розробив метод декорування *клуазоне* керамічних виробів. Учень останнього, Хаясі Кодендзі (1831–1915), у 1862 р. відкрив у Наґої емальєрну майстерню.

Як вже зазначалось, вироби з *клуазоне* в Японії виготовлялися з кінця XVI ст. У 1570–1644 рр. (Ранньому періоді, за класифікацією Дж. Боуза) емалі забарвлювались у кольори, що використовувались китайськими емальєрами часів династії *Мін* (1368–1643). Середній період японського емальєрства тривав з XVIII ст. до 1865 р. У Ранньому і Середньому періодах основа виробів з емаллями виготовлялась із золота, срібла чи латуні; малюнок (викладений дротом або металевими стрічками) заповняли прозорою (яп. *сукі-дзіппо*) чи непрозорою (яп. *доро-дзіппо*) емалевою пастою білого, зеленого, брунатного, червоного, жовтого, синього, пурпурового, рожевого кольорів.

Одну з відомих японських емальєрних шкіл заснував у Кіото майстер Хірата Донін (1591–1646). З того часу одинадцять поколінь родини Хірата до кінця XIX ст. спеціалізувались на виготовленні деталей оправ мечів (*цуби*, *футі* та *касіра*) та руків’їв ножів *кодзука*, прикрашених дрібними емалевими вставками із зображеннями метеликів, хризантем, листя [Bowes 1895, 83–86, 88; History of Cloisonné in Japan; Vinehout 2014, 351–358].

Розробки Кадзі Цунекіті дозволили в часи *Мейдзі* (1868–1912) відбутися т. зв. “Золотій добі” японського емальєрного мистецтва. Цей період японського емальєрства розпочався після того, як на Паризькій міжнародній виставці 1867 р. Японія представила вироби з перегородчастими емаллями і вони набули популярності в Європі. Багато емальєрів, що раніше займались декоруванням оправ мечів, почали виготовляти художній посуд та побутові предмети, що експортувались до європейських країн.

У 1868 р. японська компанія *Cinno kайся* (в англomовній літературі – *Shippo Kuwai-sha*) в Оварі почала виготовляти на експорт два види емальованого художнього посуду: з використанням дротових перегородок (*дзімай-сінно*) та бездротового (*мусен-сінно*). Дизайн цієї продукції як наслідував японські мистецькі твори XVIII ст., так і узгоджувався зі смаками зацікавлених у “китайщині” європейських колекціонерів [Bowes 1895, 49, 57–59, 61].

Одним з відомих центрів виробництва емальованих керамічних виробів *оварі сінно* було селище Тосіма (сучасна назва – *Сінно-то*, яп. “Місто перегородчастої емалі”) у провінції Оварі (зараз – район міста Ама, префектура Аїті). Продукція заснованої в 1871 р. *Nagoya Cloisonné Company* в 1873 р. була відзначена головною нагородою міжнародної Віденської виставки.

Ще одним емальєрним підприємством Оварі була заснована в Нагої *Ando Company* [History of Cloisonné in Japan]. Після того як її засновник, Андо Дзюбей, у 1900 р. привіз із Паризької виставки виріб відомого французького майстра А. Ф. Тесмара (*Thesmar*) (1843–1912), компанія почала виготовляти вітражну емаль *plique-à-jour* (яп. *сьотай-дзінно*), вдосконалену Каваде Сібатаро (1856–1921) та онуком Кадзі Цунекіті, Кадзі Сатаро. У 1900 р. *Ando Company*, продукція якої була відзначена на багатьох міжнародних виставках, призначена офіційним постачальником подарунків для імператорського двору. Ця фірма є єдиним з японських емальєрних підприємств, заснованих у “Золотий вік”, що існує в наш час. Інша відома фірма, *Inaba Company*, заснована в 1886 р. в Кіото колишнім самураєм на ім’я Інаба Іссін, у 1990-х рр. припинила свою діяльність.

Значним внеском у розвиток японського емальєрного мистецтва стала діяльність головного технолога токійської *Ahrens Company* – німецького хіміка Готфріда фон Вагенера (*Gottfried von Wagnier*, 1831–1892). Він познайомив японських майстрів із сучасною європейською технологією емалювання, удосконалив хімічний склад і палітру емалей, якими декорувались металеві і порцелянові вироби. *Ahrens Company* (котру очолив мастер з Нагої Цукамото Кайсуке) була створена в 1875 р. за програмою уряду Мейдзі, за якою до Японії для модернізації промисловості запрошувалися західні фахівці. У 1878 р. Г. Вагнер переїхав з Токіо до Кіото, де познайомився з колишнім самураєм, майстром *клуазоне* на ім’я Намікава Ясуюкі (1845–1927). Останній з 1868 р. виробляв предмети у стилі *кьо-то-сінно* з використанням позолоченого дроту, непрозорих і прозорих емалей власної рецептури та в 1871–1874 рр. співпрацював з *Kyoto Cloisonné Company*. Заснувавши власну майстерню, Намікава Ясуюкі експонував свої твори на японських і міжнародних виставках. Результатом співпраці Намікави Ясуюкі та Г. Вагенера стало створення рецептури напівпрозорої дзеркальної емалі чорного кольору, яку японський мастер використовував у своїх подальших роботах. У 1896–1915 рр. Намікава Ясуюкі працював головним майстром імператорського двору. Іншим придворним майстром, що сприяв розвитку японського емальєрства, був родич Намікави Ясуюкі – Намікава Сосукі (1847–1910), який до свого переїзду в 1896 р. в Токіо працював у *Nagoya Cloisonné Company* [History of Cloisonné in Japan].

Повертаючись до розгляду оправи *tamі* з НМІУ, слід зауважити, що елементами малюнка на *цубі*, металевих обкладках піхов та руків’я є геральдичні 16-пелюсткові хризантеми, суцвіття павлонії, “китайська трава” та квітки півонії, над якими кружляють метелики (рис. 12).

Зображення півоній та “китайської трави” на парадних мечях *хього-гусарі-нотамі* відомі з часів Камакурського сьогунату та сьогунату Муроматі. У декорі того-часних мечів також присутні серцеподібні ажурні вирізи та декоративні елементи у формі трилисника [Sesko 2014b, III–III2, III7, picture 74–76e].

Сюжет із зображенням розквітлої півонії, над якою літають метелики та бджоли, відомий у японській та китайській гравюрі. У Китаї квітка півонії вважалася

символом активного початку ян, уособленням слави, удачі та добробуту, в Японії – квіткою імператорів [Sesko 2014b, 117, picture 76e] (рис. 13, 14).

Кольорами емалей *клуазоне* меча з НМІУ є бірюзовий, синій, перламутрово-білий, салатний, блідо-сірий, брунатний, бузковий, жовтий, рожевий, чорний. Тло малюнка забарвлене у блакитний (піхви) та синій (*цуба*) кольори.

Техніку “гарячої емалі” японські ювеліри запозичили з Китаю разом із сюжетами та орнаментами. Тому чимало японських декоративно-ужиткових виробів подібні до китайських. Цією подібністю можна пояснити те, що в путівнику по Музею мистецтв ВУАН за 1924 р. зазначений меч *таті* названий “китайською шаблею”.

На те, що цей меч є японським за походженням, зокрема, вказують зображення геральдичної хризантеми *дзюроку-кіку* – емблеми японських імператорів і членів їхньої родини [Баженов 2001, 284] (рис. 7, 13). У XII ст. імператор Готоба видав наказ про використання зображення хризантеми на предметах, що побутували в імператорському домі. У 1336 р. 16-пелюсткова квітка була визнана офіційною емблемою імператорського двору. Члени імператорської родини могли використовувати зображення 14-пелюсткової хризантеми. У 1325 р. імператор *Годайто* за військові заслуги нагородив *Асікара Такудзі* правом використовувати цей герб [Баженов 2001, 284, 288].

Час виготовлення *таті* з НМІУ можна визначити добою *Мейдзі* (1868–1912), на яку припав “Золотий вік” японського емальєрного мистецтва. На користь такого припущення, зокрема, свідчать такі ознаки:

1) добре поліровані емалі яскравих і чистих кольорів із чітким розмежуванням кожного кольору. Рецептúra подібних емалей у Японії була розроблена наприкінці 1860-х – на початку 1870-х рр.⁹;

2) використання емалі чорного кольору, технологія виготовлення якої була розроблена після 1870 р.;

3) присутність зображення геральдичної хризантеми *дзюроку-кіку*, в 1869 р. затвердженої урядом Мейдзі офіційною емблемою імператорського дому¹⁰. Хоча зображення 16-пелюсткової хризантеми не є чітким хронологічним індикатором, оскільки відоме в японському мистецтві з часів Середньовіччя;

4) “верхньою хронологічною межею” виготовлення *таті* з НМІУ можна вважати дату смерті Б. Ханенка (1917); не виключено, що цей меч він придбав у 1906 р. під час перебування в Харбіні [Біленко 2002, 5–17].

Призначення меча *таті* з НМІУ дискусійне, адже емалеві оправи мечів досить рідкісні для японського зброярства. У мережі Інтернет представлена інформація про взірці японського зброярства доби *Мейдзі* – два мечі *катана* та ніж *танто*, піхви, руків’я і гарда яких декоровані у стилі *cloisonné koshirae* і кольоровій палітрі, подібній до застосованої в оздобленні меча з НМІУ. Контури малюнка виконані золотим дротом: на блакитному або темно-синьому тлі кольоровими емаллями зображені лілеї, 16-пелюсткові хризантеми, “китайська трава”, метелики. Латунна фурнітура декорована рельєфними зображеннями хризантем і піонів [Word katana sharp blade cloisonne].

Навряд чи подібна зброя виготовлялась як сувенірна продукція для продажу до Європи, адже меч у Японії здавна мав не лише утилітарне, а й сакральне значення. Таті з НМІУ міг бути виготовлений як коштовний дарунок. Один з таких “подарункових” мечів¹¹ в емалєвих піхвах, прикрашених зображеннями драконів, представлений у колекції ВІМАІВтаВЗ [Баженов 2001, 260, фото 8–9].

Присутність у декорі *таті* з НМІУ імператорської символіки (“імператорської хризантеми” та фіолетового шнура *саре-о*) може свідчити і про те, що цей меч було виготовлено для учасника придворних церемоній.

Оправа меча, виготовлена з врахуванням традицій мечів *кото* та декорована у стилі *cloisonné koshirae*, репрезентує якісну японську перегородчасту емаль другої половини XIX – початку XX ст. Сам меч ще потребує додаткового вивчення.

¹ Декорування оправи японської зброї перегородчастими емаллями взагалі є досить рідкісним: нам пощастило виявити в мережі Інтернет усього кілька посилань на існування подібних взірців, що переважно зберігаються в зарубіжних приватних колекціях.

² Їхніми конструктивними елементами були дві довгі металеві смуги, що прикривали місця з'єднання двох дерев'яних половин та стягувались поперечними металевими кільцями.

³ Мідно-золотий сплав, якому під час спеціальної хімічної обробки надавали синьо-чорного кольору.

⁴ Павлонія, або павловнія (лат. *Paulownia*), – дерево, батьківщиною якого є Південно-Східна Азія, назване на честь дочки російського імператора Павла I – Анни Павлівни (1795–1865).

⁵ На відміну від класичних мечів *кото* (яп. “давні”), мечі, виготовлені в 1597–1780 рр. та в 1780–1876 рр., відповідно називаються *сінто* та *сін-сінто* (яп. “нові мечі” та “новітні мечі”).

⁶ *Баку-мацу* (яп. “кінець правління військової адміністрації сьогунів”, від “*бакуфу*” – яп. “сьогунат”).

⁷ Її деревина щільна, але досить м'яка для різьблення по дереву. Виготовлений з неї предмет із часом не втрачає форми. Залежно від тривалості сушіння набуває вершкового або бежево-оливкового кольору. При виготовленні піхов деревину зазвичай витримують десять років після зрізання.

⁸ Золото, срібло, смарагд, корал, агат, кришталь та перли, які паломники дарували до буддистських храмів.

⁹ Більш ранні японські вироби з *клуазоне* мають численні пустоти, утворені газами, що при нагріві утворюються у бронзі, замість якої з XIX ст. почали використовувати мідь. Ранні японські вироби з *клуазоне* мають матову нерівну поверхню, розмиті межі між приглушеними, бруднуватими кольорами.

¹⁰ Це відбулось після позбавлення сьогунів влади, яку вони, усунувши імператорів від управління державою, мали з XIII ст.

¹¹ Про шляхи надходження японських парадних мечів до європейських країн, зокрема, свідчать експонати ВІМАІВтаВЗ, Музею антропології та етнографії ім. Петра Великого Російської академії наук “Кунсткамера”, Державного Ермітажу. Перші предмети японського озброєння (серед них – меч у позолоченій оправі) з'явилися у Кунсткамері в 1742 р. Два *tati* в 1891 р. до Санкт-Петербурга привіз із подорожі до Японії спадкоємець російського престолу Микола Олександрович Романов. Вважають, що ці виготовлені в 1860-х рр. мечі, оправи яких прикрашає фамільний герб Токугава, подарували майбутньому російському імператору представники вищої японської аристократії [Анисимова 2011, 73–79; Новости 2015; Меч тати; Сеницын 2009, 29–33].

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВІМАІВтаВЗ – Військово-історичний музей артилерії, інженерних військ та військ зв'язку (Санкт-Петербург).

Музей ВУАН – Музей мистецтв Всеукраїнської академії наук імені Б. І. та В. Н. Ханенків.

НА НММХ – Науковий архів Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків.

НМІУ – Національний музей історії України.

ІЛЮСТРАЦІЇ



Рис. 1. *Tati*: загальний вигляд



Рис. 2. Наконечник піхов *саядзірі*



Рис. 3. Стягуючі кільця *семе-тане*



Рис. 4. Стягуючі кільця *семе-тане*



Рис. 5. Металеві смуги піхов *амаої та сібабікі*

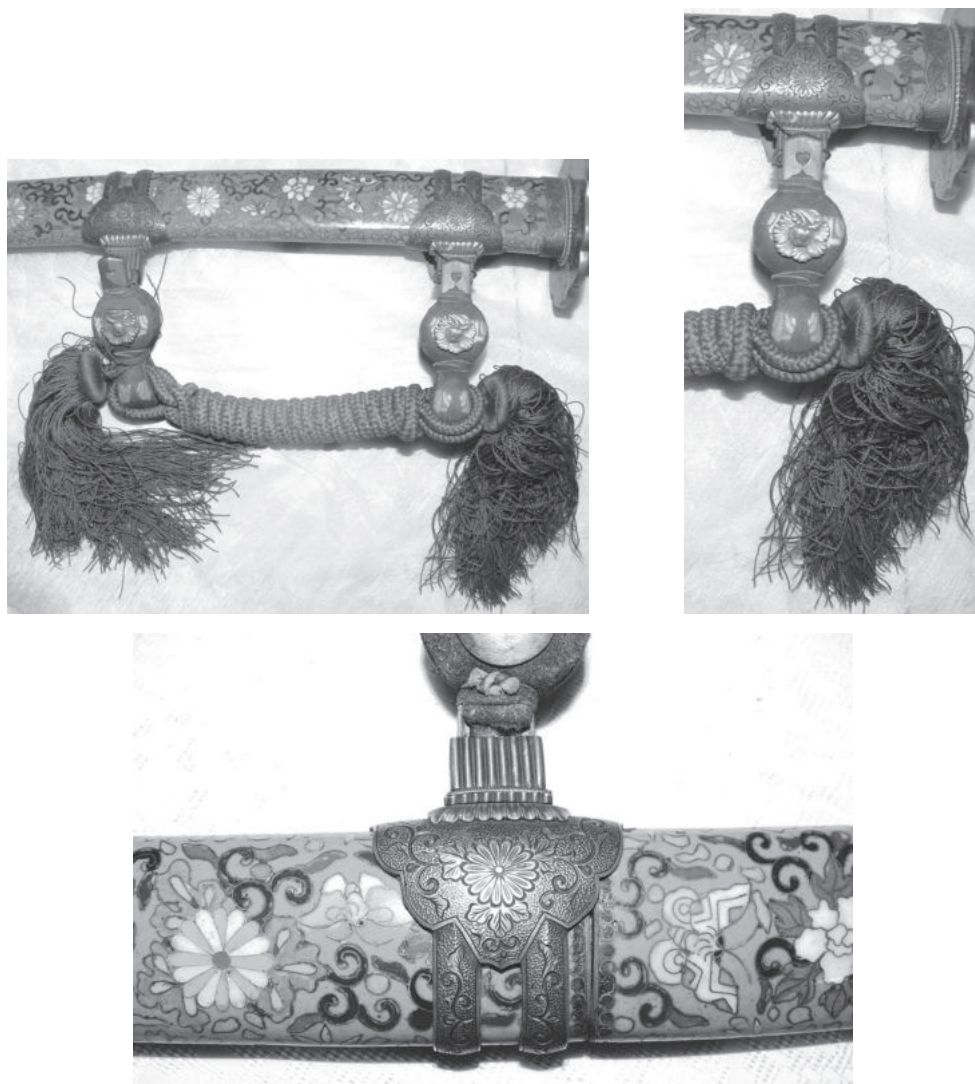


Рис. 6, 7, 8. Муфти піхов ягура-тане з петлями обіторі зі шнуром сате-о



Рис. 9. Аoi-гата-цуба; основа руків'я меча цука, оправлена кільцем футі-канамоно; штир мекуті

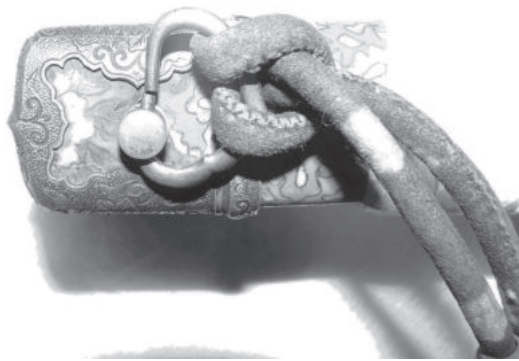


Рис. 10. Завершення руків'я – ковпачок *кабуто-гане*; скоба *сару-те*



Рис. 11. Фрагмент декорованих піхов



Рис. 12. Фрагмент декорованих піхов

ЛІТЕРАТУРА

[Акт від 19 лютого [1937 р.] про передачу Центральному історичному музею старовинної зброї з Музею західного мистецтва] // **НА НММХ**, оп. 1, спр. 44.

Анисимова М. От нагинаты до пулемета. Из истории формирования коллекции японского вооружения в Военно-историческом музее артиллерии, инженерных войск и войск связи в период XVIII–XX вв. // **Военно-исторический журнал**, 2011, № 9.

Баженов А. Г. **История японского меча.** Санкт-Петербург, 2001.

Баженов А. Г. **Экспертиза японского меча.** Санкт-Петербург, 2003.

Белова Н. Особенности развития художественного оформления оправы японских мечей с периода Камакура (1185–1333) до периода Эдо (1603–1868) // **Общество. Среда. Развитие (Terza Humana)**, 2011, № 3.

Біленко Г. До історії створення відділу східного мистецтва Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків // **Ханенківські читання. Матеріали науково-практичної конференції.** Вип. 5. Київ, 2002.

Дело № 3. Инвентарная опись коллекции оружия, составленная основателем собрания Б. И. Ханенко. На 18 л. [До 1917 г.] // **НА НММХ**, оп. 1, спр. 13.

Меч тати. Япония, 1866 г. [Електронний ресурс]. – Web-site / Государственный Эрмитаж (The State Hermitage Museum): Коллекции. История Эрмитажа: Предметы коллекции: Оружие, защитное вооружение. – Режим доступа: <http://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage?lng=ru>. – Дата звернення 17.01.2016. – Назва з екрана.

Национальный музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків Української академії наук. Провідник. Київ, 1924.

Новости. 22.09.2015. [Електронний ресурс]. – Web-site / Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого РАН “Кунсткамера”. – Режим доступа: www.kunstkamera.ru. – Дата звернення 17.01.2016. – Назва з екрана.

Синицын А. Меч из коллекции дома Токугава в японском собрании МАЭ РАН // **Радловский сборник: Научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2008 г.** Санкт-Петербург, 2009.

Указ о запрете мечей. [Електронний ресурс]. – Веб-портал / Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Указ_о_запрете_мечей. – Дата звернення: 10.01.2016. – Назва з екрана.

Хорев В. **Японский меч. Десять веков совершенства.** Ростов-на-Дону, 2003.

Эмаль // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XLа. Санкт-Петербург, 1904.

A glossary of technical terms relating to manufacture and sources for poems / Japanese cloisonné enamels from the Stephen W. Fisher. By Robert Mintz Contributions by Stephen W. Fisher and Gary Vikan // **Catalogue documents more than one hundred masterpieces of late nineteenth-century Japanese cloisonné enamels from one of the world’s finest collections; this publication accompanied an exhibition at the Walters Art Museum (Baltimore), February 14, 2010 – June 13, 2010.** – [Electronic resource]. Web-site / The Walters Art Museum. – URL: <http://thewalters.org/assets/pdf/japanese-cloisonne-glossary.pdf>. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.

Bowes J. **Notes on Shippo: A Sequel to Japanese Enamels.** London, 1895.

History of Cloisonné in Japan. [Electronic resource]. – Web-site / Victoria and Albert Museum. – URL: <http://www.vam.ac.uk/content/articles/h/history-of-cloisonne-enamels-in-japan-1838-1871/>. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.

History of Owari shippo. [Electronic resource]. – Web-site / Shippo art village. – URL: www.shippoyaki.jp/e_shisetu.html. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.

Miaodao. [Electronic resource]. – Web-portal / Wikipedia. The Free Encyclopedia. – URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Miaodao>. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.

Rare-Fine-Cloisonne-Japanese-Tanto-Sword-Antique-Old-Samurai-Collection. [Electronic resource]: Web-site / St. Croix Blades. – URL: <https://stcroixblades.com/shop/products/rare-fine-cloisonne-japanese-tanto-sword-antique-old-samurai-collection/>. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.

Sato K. **A comprehensive guide. The Japanese Sword.** Tokyo – New-York – London (first edition 1983).

Schiller G., Takeuchi A. **Koshirae: Nihon Tôken Gaisô. The Mountings of Japanese Swords (B. Terminology).** [Electronic resource]. Web-site / Macao Museum of Art: History of Steel in Eastern Asia. Abgerufen am 19. September 2012 (englisch). – URL: <http://www.arscives.com/historysteel/japanesekoshirae.article.htm>. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.

Sesko M. **Encyclopedia of Japanese Swords.** Lulu Enterprises, Inc. 2014a.

Sesko M. **Koshirae-taikan (preview).** Lulu, Inc, 2014b. [Electronic resource]. – Web-site / Markus Sesko. – URL: <https://markussesko.files.wordpress.com/2014/06/koshirae-taikan-preview.pdf>. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.

This is a horimono of Fudô Myô-ô carved into the blade of a Japanese sword made by National Living Treasure of Japan, Gassan Sadaichi (1907–1995). [Electronic resource]. – Web-portal: Pinterest / Nihonto (traditionally made Japanese swords). – URL: <https://www.pinterest.com/pin/388857749047628370/>. – Last updated: 14-Jan-2016. – Title from the screen.

Vinehout M. Japanese cloisonné in tosoqu. [Electronic resource] // **Japanese Sword Society of the United State.** Journal. Vol. 46. 2014.

Word katana sharp blade cloisonne. [Electronic resource]. – Web-site / AncientPoint: Antiques List. – URL: <http://www.ancientpoint.com/>. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.

Zhanmadao. [Electronic resource]. – Web-portal / Wikipedia. The Free Encyclopedia. – URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Zhanmadao>. – Last updated: 10-Jan-2016. – Title from the screen.